

KESKUSTELUA FREUDISTA JA OMASTA-TUNNOSTA PUOLIMATKAN TEOKSEN JOHDOSTA

TAPIO PUOLIMATKA (2004). **Kasvatus, arvot ja tunteet.** Tammi

Kasvatusfilosofi Tapio Puolimatka ottaa poleemisesti kantaa uusimmassa kirjassaan *Kasvatus, arvot ja tunteet* kasvatusfilosofian ytimen muodostaviin asioihin eli tunteisiin. Kasvatuksessa tunteet ovat erittäin tärkeitä. Kasvattajan on siksi pyrittävä refleктоimaan sekä omia että kasvatettavan tunnetiloja ja otettava huomioon koko tunneskaala aina ilosta, surusta, kärsimyksestä, omasta tunnosta, vääryydentunnosta, syyllisyydestä, rakkaudesta, vihasta ja kateudesta myötätuntoon saakka. Erilaisin painotuksin Puolimatka käsittelee kirjassaan näitä kaikkia tunteita.

Kirjansa luvuissa Puolimatka esittelee eri tunneteorioita, tarkastelee tunteiden kehitystä ja niiden arviointia, tunteiden merkitystä oppimiselle, tunteiden suhdetta myytteihin, esittää Freudin tunneteorian kritiikin, pohtii omantunnon olemusta, käy läpi erilaisia käsityksiä kärsimyksistä ja lopuksi kirjaa oman tulkintansa arvotietoisien ihmisen sivistysihanteesta.

Vaikka olemmekin kriittisiä ja epäilevällä kannalla monista Puolimatkan kirjassaan esittämistä kannanotoista erilaisten tunneteorioiden ja filosofisten käsitystapojen suhteen, täytyy meidän kuitenkin tunnustaa työn pieteetti ja kysymyksen asettelun tärkeys.

Tässä arvostelussa ei ole syytä ryhtyä kommentoimaan kaikkea Puolimatkan 352 sivun

laajuisessa teoksessaan kirjoittamaa. Otamme kirjasta lähempään käsittelyyn ainoastaan hänen käsityksensä omastatunnosta sekä hänen suhteellisen voimakkaan Freud-kritiikkinsä.

TOISEN KÄDEN LÄHTEET HARHAUTTAVAT

Puolimatkan tulkinta Freudista perustuu suurimmalta osaltaan Jerome S. Brunerin artikkeliin *The Freudian Conception of Man and the Continuity of Nature* vuodelta 1968. Brunerin artikkelin lisäksi Puolimatka viittaa Erich Frommin käsityksiin Freudista sekä Jeffrey Massonin erittäin kriittisiin kirjoituksiin Freudin viettelyteoriasta. Harvoin hän näyttää tukevan tulkintaansa Freudin omiin teksteihin, saatiikka että olisi ottanut myönteisempiä kannanottoja ja esityksiä tarkastelunsa kohteena olevasta ajattelijasta.

Tämä toisenkäden lähteiden käyttö saattaa olla syynä Puolimatkan tekemien Freud-tulkintojen ongelmiin. Merkittävän ongelmallinen asia on seksuaalisuuden käsite, jonka Puolimatka nostaa useaan otteeseen kritiikin kohteekseen. Näyttäisi nimittäin siltä, ettei Puolimatka ole ymmärtänyt Freudin seksuaalisuuden käsitteen laajuutta. Freudhan ei suinkaan ymmärtänyt seksuaalisuudella ainoastaan seksuaaliseen aktiini liittyviä asioita, vaan seksuaalisuus liittyi hänellä laajemmin libidinaalisten energioiden suuntaamiseen. Seksuaalisuus siis liittyy mielihyvään ja se ulottuu koko ihmiselämän laajuudelle lapsuudesta vanhuuteen.

Mielestämme Puolimatka kohtelee väärin Freudia. Jotta voisi ymmärtää Freudin tunneteoriana ja hänen käsitystään minuuden synnystä, on välttämättömää tutustua hänen teokseensa ”Mielihyväperiaatteen tuolla puolen”, jonka Puolimatka on syytä tai toisesta jättänyt miltei kokonaan käsittelemättä.

Freudin tunneteorian rakentuu kahden perustavan somaattisen impulssin varaan: mielihyvän ja mielipahan. Syntyessään ja muutama kuukausi sen jälkeen ihmislapsi toimii täysin mielihyväperiaatteen alaisuudessa. Hänen maailmassaan ei ole hitustakaan siitä järjestyksestä ja selkeydestä, jonka hän ottaa myöhemmin täysin annettuna. Hänen aistimuksensa koostuvat kokonaisuudessaan tuntemuksista omasta kiihottuneisuuden tilasta. Kun sisäinen jännite lisääntyy, lapsi kokee sen epämiellyttävyytenä, ja kun jännite vähenee, hänet valtaa miellyttävyyden tunne. Freudin mukaan mielihyväperiaatteen tehtävänä on vapauttaa sielullinen koneisto jännitteestä tai pitää ärästyksen määrä mahdollisimman alhaisena.

Hiljalleen lapsen kokemus saavuttaa tietyn selkeän muodon ja rytmin. Tämän kautta lapsi kykenee vähitellen kuvittelemaan tiloja ja objekteja, jotka tuottavat hänelle helpotusta. Näiden kuviteltujen mielihyvää tuottavien tilojen ja objektien läsnäolo fantasiassa tuottaa lapselle lyhytaikaista tyydytystä. Fantasioissa tapahtuva tyydytys ei kuitenkaan onnistu lopullisesti biologisten tarpeiden

tyydytyksessä. Ollessaan vielä täysin mielihyväperiaatteen vallassa lapsi vaatii täydellistä ja heti tapahtuvaa tarpeiden tyydyttämistä. Hänelle on samantekevää, kuka tai mikä objekti on, kunhan se vain tuottaa hänen kaipaamansa tyydytyksen. Kun nautintoa tuottava objekti löytyy, libido kiinnittyy välittömästi siihen. Lapsen ensimmäinen mielihyväobjekti on yleensä hänen äitinsä. Tässä vaiheessa lapsi on Freudin mukaan primaarinsistinen.

Todellisuus kuitenkin rajoittaa lapsen tarpeiden tyydytystä. Se pakottaa lapsen luopumaan monista libidokiinnityksistään sekä useista impulsseista, joita nämä kiinnitykset tyydyttävät. Lapselle kehittyy tietoisena ajattelun loogiset muodot. Luopumisprosessin myötä mielihyväperiaate alkaa saada todellisuusperiaatteen muodon. Todellisuusperiaate on ratkaisu mielihyväperiaatteen ja ulkoisen todellisuuden väliseen ristiriitaan ja mahdollistaa yksilölle sen, että hän saavuttaa tasapainon sisäisten, moneen suuntaan repivien impulssien ja ulkoisten vaatimusten sekä rajoitusten välillä.

Tietoisena ajattelun aluetta edustaa Freudilla *Minä* [das Ich]. Siitä alkulähteestä, mistä *Minä* saa elämänsä, Freud käyttää puolestaan nimitystä *Se* [das Es]. Käsite viittaa *Sen* perustavaan olemukseen tuntemattomana alueena tai asiana, joka on tietoisena kontrollin ulkopuolella. Ikuisesti tiedostamattomana *Se* säilyttää miltei muuttumattomana infantiilin psyykeen muodot. *Sen* piirissä mielihyväperiaate pitää valtansa, mutta ei kuitenkaan ilman kontrollia. *Sitä* kontrolloi ja ohjaa osin tietoinen ja osin alitajuinen *Yliminä*, joka

päittää, mitkä impulsseista tyydytetään milloin ja millä objektilla.

Libinaaliset halut eivät siis ole pelkkää seksiä, niin kuin Puolimatka antaa ymmärtää. Nähdäksemme Puolimatka ei ole tavoittanut Freudin tunneteorian perusrakennetta ja siitä syystä hänen Freud-tulkintansa jää hyvin vajavaiseksi ja hänen Freud-kritiikkinsä yliampuvaksi. Tottahan Freudin teorioissa on paljon kritisoitavaa ja Freud itse muokkasi teoriaansa koko ajan terapiatyössä saamiensa kokemusten perusteella. Nykypäivänä juuri kukaan psykoterapeutti ei puremattaiele esimerkiksi oidipuskompleksia, kuolemanviettiä tai Freudin suhteellisen sovinnista naiskuva. Psykoterapian menetelmät ja sen teoria ovat kehittyneet paljon sitten Freudin.

Mutta jos psykoanalyysin teoria yksinkertaisesti vain hylätään tunneteoriassa ja tilalle otetaan pelkästään kognitiivisen psykologian käsitys tunteista, voidaan saada aikaan sellainen tunneteoria, jonka soveltaminen esimerkiksi opetuksen voisi johtaa katastrofaalisiin seurauksiin. Ajatellaanpa vaikka Freudin teoriassa sellaista pientä yksityiskohtaa kuin minän erilaiset puolustusmekanismit. Jos esimerkiksi tämä osa Freudin teoriaa poistetaan kasvatopsykologian kursseilta kaikissa Suomen kasvatustieteellisissä tiedekunnissa, olisi se selvä heikennys tulevien opettajan ammattitaidossa. Ehdottomasti hyvän opettajana täytyy kyetä tunnistamaan itsessään ja oppilaissaan, milloin nämä puolustusmekanismit alkavat toimia.

Omantunnon käsitteen tarkastelu muodostaa keskeisen

osan Puolimatkan kirjaa. Tarkastelussaan Puolimatka nojaa vahvasti fenomenologi Max Schelerin oppilaan H.G. Stokerin kirjoitukseen kirjoitukseen *Das Gewissen* vuodelta 1925. Stokerin mukaan omaatuntoa käsittelevät teoriat voidaan jakaa kolmeen ryhmään: 1) teorioihin, jotka pitävät omaatuntoa välineenä moraalisen tiedon saavuttamiseen, 2) teorioihin, joiden mukaan omassatunnossa on olennaista moraalinen tahto ja 3) teorioihin, jotka pitävät omantunnon olemuksena moraalista tunnetta.

OMATUNTO – TIETOA, TAHTOA VAI TUNNETTA?

Siis onko omatunto tietoa, tahtoa vai tunnetta? Puolimatkan mukaan jokainen näistä näkökulmista on tärkeä, mutta kolmannen ryhmän teoriat tuovat parhaiten esiin omantunnon olemuksen. Puolimatkan mukaan omantunnon ydintä eivät muodosta moraalinen tieto eikä tahto. Ytimenä on moraalinen tunne. Puolimatka väittää, että moraalinen tunne kuitenkin tarvitsee moraalista tietoa, koska muuten tunne olisi sokea. Lisäksi moraalinen tunne tarvitsee tahtoa, koska se ei muuten pystyisi reagoimaan hyviin tekoihin myönteisesti ja pahoihin tekoihin kielteisesti. Puolimatka käy kirjassaan vielä tarkemmin läpi moraalisen tiedon, tahdon ja tunteen luonnetta.

Stokerin kirjoitus omastatunnosta on viime vuosisadan merkittävin kirjoitus tästä teemasta. Sen keskeisin kommentaari löytyy puolestaan fenomenologi Edmund Husserlin oppilaan Martin Heideggerin kirjasta *Oleminen ja aika*. Heidegger arvosti Stokeria erittäin paljon, vaikka hänen suhteensa Stoker-

rin opettajaan Max Scheleriin oli jännitteinen. Heideggerin mukaan Stokerin kirjoitus omastatunnosta valaisee ilmiön rikkaan moninaisuutta ja kriittisesti luonnehtii erilaisia tapoja, joilla tarkastellaan omaatuntoa. Huolimatta monista yhtenevyyksistä Heideggerin omaan tulkintaan omastatunnosta Heidegger sanoo, että Stokerin käsitys eroaa eksistentiaalisesta omantunnon tulkinnasta. Heideggerin mielestä Stoker aliarvioi omantunnon hermeneuttisia ehtoja ja tämä seikka pyyhkii rajan fenomenologian ja teologian väliltä vahingoittaen kumpaakin. Heidegger myöntää, että Stokerin käsitys omastatunnosta edustaa edistystä suhteessa aikaisempiin omantunnon tulkintoihin, mutta Stokerin tulkinta ei kuitenkaan ulotu omantunnon ilmiön ontologisten juurten pohtimiseen (ks. Heideggerin alaviite 261 *Olemisessa ja ajassa*). Tästä Heidegger sitten aloittaa oman omantunnon eksistentiaalis-ontologisten perustusten pohdinnan. Heideggerin eksistentiaalinen omantunnon käsite saa sitten sellaisen merkityksen, joka ei enää ole yhteismitallinen sen ennempää Stokerin kuin yleisen omantunnon käsitteen kanssa (ks. §59 *Olemisessa ja ajassa*).

Heideggerilla omatunto liittyy täälläolon (Daseinin, ”ihmisen”) olemiseen varsinaisuutena, avautuneisuutena, päättäväisyytenä, vaiteliaisuutena ja olemisen ahdistukseen.

Voi olla, että Heideggerin eksistentiaalinen tulkinta omastatunnosta herättää enemmän kysymyksiä kuin antaa vastauksia, mutta suosittelemme kuitenkin siihen tutustumista Puolimatkalle, sillä muodostavathan Stokerin *Das Gewissen* ja Heideggerin

Oleminen ja aika viime vuosikymmenen merkittävimmät puheenvuorot omastatunnosta.

Puolimatkan päätyessä hyvin perustein moraalisen tunteen korostamiseen hän olisi tästä päässyt hyvin esittelemään niin sanottuja skotlantilaisia moraalisia sentimentalistejä, jotka niin ikään näkivät moraalisen tunteen moraalin ytimenä. Näihin skotlantilaisiin moralisteihin kuuluivat David Hume, Francis Hutcheson ja Adam Smith.

Smithin jälkimaailmaa muistaa lähinnä kovan liberalistisen taloustieteen isänä, mutta hän ei kuitenkaan ollut minkään kylmän markkinakapitalismin äänitorvi, vaan hän kirjoitti välittämisen tunteen tärkeydestä yhteiskunnassa.

Tästä päästään moderniin välittämisen etiikkaan, joka kuuluu olennaisena osana sellaiseen moraaliteoriaan, jossa moraalinen tunne nähdään moraalin ytimenä. Suosittelemmekin Puolimatkalta tutustumista välittämisen etiikan perinteeseen, josta on muodostunut melkein pä hoiva-alan virallinen ideologia ja se on nyt valtaamassa alaa myös kasvatuksen alalla. Carol Gilligan oli yksi ensimmäisistä, jotka alkoivat kirjoittaa välittämisen etiikasta ja Gilliganin kirjoitusten lähtökohtana ovat hänen kritiikkinsä Freudin sovinnistista naiskuvaa kohtaan. Muita varteenotettavia välittämisen etiikan edustajia ovat esimerkiksi Nel Noddings, joka soveltaa välittämisen etiikkaa muun muassa kasvatustieteeseen; Joan Tronto, joka pohjaa teoriasaan juuri skotlantilaisiin moralisteihin ja Patricia Benner, joka soveltaa heideggerilaista huolen/välittämisen etiikkaa terveydenhuoltoalalle. Välittämi-

sen etiikkaa ei nykyään voi eikä pidä sivuuttaa puhuttaessa tunteista ja moraalista.

OPPIMINEN JA FLOW

Alakappaleessa 3.1.1 käsitellään tunteiden merkitystä oppimisessa. Puolimatka kirjoittaa, että oppimisen edellytyksenä on oppijan halua oppia opetettava asia. Tarvitaan tiedollista motivaatiota, joka on enemmän kuin halu muistaa asioita (s. 127). Tähän liittyy niin sanottu flow-kokemus, jonka nimen on kehittänyt amerikkalainen Mihaili Csikszentmihaili.

Käsite flow kuvaa eräänlaista virtaavaa tunnetta, jossa ihminen innostuu jostain asiasta niin, että hän unohtaa ajan ja paikan näin kuvainnollisesti sanoen. Ihminen keskittyy jonkun asian tekemiseen niin, että se tuottaa hänelle suurta mielihyvää ja valjastaa kaikki resurssinsa käsillä olevaan asiaan. Jo Augustinus kirjassaan *De magistro* kehottaa opettajaa herättämään oppilaisissa voimakkaan innostuksen tunteen annettua oppimistehtävää kohtaan. Hän nimitti tätä dynaamisen aktiivisuuden periaatteeksi. Augustinuksen mukaan oppilaalle tulee esittää ongelma, joka virittää hänelle odotuksen tunteen ja herättää hänen omatoimisuutensa. Myös Leena Kurjen kirjoituksen innostamisen pedagogiikasta liittyvät tähän teemaan.

Augustinus–Csikszentmihaili-yhteyden tutkiminen tarkemmin olisi todella mielenkiintoinen aihe ja Puolimatalla olisi erittäin hyvät edellytykset tähän. Innostaminen sekä innostumisen tunne ovat tärkeitä asioita opetuksessa, mutta niitä on kuitenkin tutkittu ja pohdittu hyvin vähän.

Kriittisistä kommenteistamme huolimatta suosittelemme Puolimatkan kirjan lukemista jokaiselle kasvatusalan ammattilaiselle. Vaikka mielestämme monia tunneteorian kannalta tärkeitä lähteitä on jätetty huomioita – esimerkiksi Martha Nussbaum, Carol Gilligan, Juha Siltala, Juha Varila ja Simo Skinnari –, on Puolimatkan lähdeluettelo informatiivinen ja herättää kunnioitusta.

Muutamassa kohdassa kirjaa Puolimatka hiukan eksyy pääteemasta. Esimerkiksi pitkä kappale totuudesta ei varsinaisesti liity kirjan pääteemaan ja toistaa Puolimatkan edellisessä kirjassa olleet väitteet. Muutoin kirjan rakenne on onnistunut.

KOHTI SAKSALAISTA FILOSOFIAPERINNETTÄ

Vuodesta 1995 lähtien Puolimatka on ollut todella tuottelias kas-

vatusajattelijana. Analyttisestä filosofisesta perinteestä lähtevä Puolimatka on yhä enenevässä määrin alkanut suuntautumaan saksalaiseen henkittieteelliseen ja fenomenologiseen filosofiseen perinteeseen. Tämä on sikäli luontevaa, että Puolimatkan tuotannon peruspyrkimykset – uskonnollisuus, henkinen kasvu, sivistysihanne ja arvorealismi – ovat lähempänä tätä saksalaista perinnettä kuin analyttistä kasvatustieteen filosofiaa. Suosittelemmekin Puolimatkalle rohkeaa uskonhyppyä – eikä se edellytä luopumista totuuden korrespondensiteoriasta – mannermaiseen perinteeseen, jonne Puolimatka voisi tuoda mukanaan indoktrinaation teorian tärkeän ja tervetulleeseen näkökulman. Muun muassa Karl Popper ja Jürgen Habermas ovat syyttäneet mannermaista filosofiaa traditioon kohdistuvan kri-

tiikin puutteesta tai jopa sen mahdottomuudesta.

Jos Puolimatkan julkaisutah-ti jatkuu samanlaisena, voi hänestä hyvinkin kehkeytyä Urpo Harvan ja Reijo Wileniuksen kaltainen suomalaisen kasvatustieteen moderni klassikko.

Puolimatkan edellinen kirja *Konstruktivismista realismiin* on herättänyt Suomen oloissa mittavan tieteellisen väittelyn, jota on käyty muun muassa vuoden 2003 kasvatustieteen päivillä ja vuoden 2004 aikuiskasvatuksen päivillä. Toivon mukaan tämäkin kirja toimii keskustelun avaajana diskurssissa, jossa yhtä vilkkaasti pohditaan tunteiden merkitystä kasvussa ja kasvatuksessa.

Rauno Huttunen ja
Olli-Pekka Moisio